

**HAKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNDE
DEVLETÇİLİK:
EKONOMİ POLİTİKASI VE BASIN İLİŞKİSİ
Dr. ŞENGÜL ÖZERKAN**

1920 yılında Atatürk'ün isteği üzerine yayın hayatına başlayan Haki-miyet-i Milliye Gazetesi, 1934 yılında "Ulus" adını alarak uzun süre Türk basınında önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle ilk yıllarında başya-zılardan çoğunu Atatürk'ün dikte ettirdiği gazete, yayın politikası açısın-dan da her dönemde yine hükümetin destekçisi olmuş, Milli Mücadele yıllarında devletin en önemli propaganda aracı olarak hizmet vermiştir¹. Barış döneminde de, yeni Türkiye'nin yapılanmasında ve yeniliklerin tu-tundurulmasında bu yayın organının faal olarak kullanıldığını görmekte-yiz. Biz bu yazımızda gazetenin yalnızca ekonomi alanındaki yayın poli-tikasını inceleyeceğiz.

Türkiye'de Devletçilik

Türkiye'de devletçilik uygulamalarının resmîyet kazandığı yıl olan 1929, aynı zamanda 1939'a kadar sürecek bir dünya ekonomik krizinin başlangıç yılıyla çakışmaktadır. Bu dönem, liberal ekonomi ve politika-ların cazibesini kaybettiği ve otarşik ekonomilerin değer kazandığı, birey karşısında devletin gücünün arttığı dönemdir. Bu yıllarda, her ülkede içinde bulunulan şartlar, yeni ve o ülkeye özgü, içe dönük ekonomik sis-temler oluşmasını şart kılmıştır. Ekonomik kriz, sanayileşmiş ülkeler-de, üretim fazlalığı ve talep azlığının yarattığı dengesizliğe de bağlı ol-duğundan sanayileşmiş ülkeleri daha fazla etkilemiştir.

¹ Geniş bilgi için bak. Şengül Altınal Özerkan, "Basının Kamuoyu Oluşturma Aracı Olarak: Hakimiyet-i Milliye Gazetesi", Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversi-tesi İletişim Fak. İstanbul 1992.

İzmir İktisat Kongresi

Bağımsızlık Savaşı'nın en kızgın dönemlerinde Atatürk, yeni Türk Devletinde uygulanacak iktisat politikasının saptanması için özel bir heyet kurdu muştur. Başkanlığını Z. Gökalp'in yaptığı bu heyet, çalışmalarını zor şartlar altında, Ankara Garında bir vagon içinde yürütmüştür.

"Atatürk'e göre, Türkiye'yi belli bir uygarlık ve refaha ulaştırmanın başlıca yolu iktisadi kalkınmadır. Bu yüzden Atatürk, Türkiye'nin iktisadi kalkınmasının yolu ve yönünü tesbit etmek için Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'ni Erzurum ve Sivas Kongrelerine benzetmiştir" ².

İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında Mustafa Kemal'in konuşmasından aldığımız şu parçalar, Yeni Türkiye Hükümeti'nin konuya verdiği önemi çok açık olarak belirtmektedir ³:

"Türk Tarihi tetkik olunursa bütün itilâ ve intihabât esbâbının bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır."

"Zamanımız, iktisat devrinden başka bir şey değildir... Biz henüz şimdiye kadar hakiki, ilmi, müsbet mânâsıyla milli bir devir yaşamadık".

"Bizim halkımızı menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf halinde değil, bilakis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesâisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir... Bütün bu sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır ve hayatın lezzeti hakikisini tadabilmelidir ki, çalışmak için kudret ve kuvvet bulabilsin. Binaenaleyh, programdan bahsolunduğu zaman adeta denebilir ki, bütün halk için bir "say misak-i millisi" dir."

Mustafa Kemal Kongredeki konuşmasında devletçilikten hiç söz etmemiş ancak daha ileriki sayfalarda da görüleceği gibi, Yeni Türkiye'nin ekonomi programını ana hatlarıyla çizmiştir. Demiryolu politikasından, sınıf anlayışına ve kalkınma modeline kadar pek çok konu İzmir nutkunda açıklanmıştır.

2. Prof. Dr. İsmet Giritli, "Atatürk ve Halkçılık", Atatürk Araştırma Merkezi Der., Ayrı Basım, C: VII, Mart 1991, s: 20, ss. 186.

3. Hâkimiyet-i Milliye Gaz., 18 Kasım 1923.

Devletçi ekonomiden ilk kez İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) İzmir Kongresinde söz etmiş; ancak burada fazla yankı uyandırmamıştır.

İktisat Kongresi'nde liberal bir iktisat, misak olarak kabul edilmiştir⁴. Ancak bu, halkçılık ilkesinden dolayı sınıfsız bir toplum arayışını engellememiştir. Bir ticaret burjuvazisi yaratma arzusu olmakla birlikte, bundan tek bir sınıfın yararlanması değil bütün ülkenin kalkınması amaçlanmıştır.

Nitekim devletçilik politikası uzun süre özel sektörü destekleyici bir yol izlemiş, ancak istenen sonuçların alınamaması ve dünya ekonomik bunalımının da etkisiyle daha sonraki yıllarda sertleşmiştir.

Ekonomide Devletçiliğin Ağır Basması

Denizasırlı ülkelerden düşük maliyetli buğday, Avrupa'ya akmaya başlayınca, Fransa ve Almanya gibi ülkeler, tarım üreticilerini korumak için gümrüklerini iyice yükselterek korumacı önlemler almışlardır. Kapitülasyonların ağır şartları altında olan Türkiye ise gümrük duvarlarını kapayamadığı için yerli üreticisini korumak için bu çareye başvuramamıştır. Lozan Andlaşması'na bağlı Ticaret Sözleşmesi, beş yıl süreyle Türkiye'nin buğdayı ve unu bile ithal ettiği yıllardır. Tarım sektörünün korunamaması yanında dokuma tezgahları da dış alımlardan etkilenmiştir. Osmanlı döneminden başlayarak dokuma ürünlerinin ithal edilmesi, eski Türk pamuk ve ipek üretimine büyük zarar vermiştir.

Yıllar süren savaşlardan yorgun çıkan Türkiye'nin sınırlı ekonomik kaynaklarla bir savaş ekonomisinin gereklerini sürdürebilmesi için de devletin kontrol ve müdahalelerini arttırmak zorunlu olmuştur⁵.

Savaştan yeni çıkmış olan ülkede, endüstrinin gelişme zorlukları ve dünya ekonomik bunalımıyla birlikte, yabancı yatırımların azalması da bunlara eklenince, himayecilik yolu tutulmuştur. Bu politika daha sonra açık bir devletçiliğe dönüşmüştür.

4 Taner Timur, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, "Atatürk ve Pozitivizm", c: I, ss. 94.

5 Korkut Boratav, "Türkiye'de Devletçilik", Türkiye Tarihi, Kol. Es., c: IV, Cem Yay., İstanbul 1990, s. 415.

Hâkimiyet-i Milliye'de Devletçilik

HM^(*) Gazetesinde yaptığımız incelemede, ekonomi konusuna çok önem verildiğini sayfaların ve başyazıların önemli bir kısmının bu konuya ayrıldığını görmekteyiz. Devletçilikle ilgili ilk resmi açıklamanın İsmet Paşa'nın Sivas nutku olduğu söylenmekle birlikte, HM'de bu tartışmanın yıllar öncesinde başladığını görmekteyiz. Hükümetin yarı resmi yayın organı olan bu gazetede açıklamalar da resmi sayılmak durumunda olduğundan, konuyla ilgili bazı görüşleri sunuyoruz:

*"Devlet, tabiatıyla devletçidir. Devletçilik devlet mefhumunun içinde mündemiçtir. Fakat asıl mesele devletin bu müdahale salâhiyetinin hududunu tayin etmektir"*⁶.

İktisat Sayfası bölümünde Vedat Nedim, Hindistan ve Çini örnek vererek "milli kurtuluş" ve "milli sanayi" hareketlerinin birbirinin sebebi ve sonucu olduğunu belirterek, "milli iktisat siyaseti"ni "milli kurtuluş hareketinin zaruri bir neticesi" olarak nitelendirmiştir⁷.

HM'nin^(*) başyazarlarından Zeki Mesut, devletin ekonomi alanındaki bütün yetkileri elinde toplamasının ya da yalnızca düzenleyici ve sosyal devlet teorisindeki "bekçi devlet"i hatırlatan bir modelin mi seçilmesi konusunda bir tartışmaya cevap olarak: Müdahaleciliğin "zaruri" olduğuna karar vermiştir. "Yalnız en mühim nokta bu müdahalenin derecesini tesbit etmektir... Beşeriyetin bu sahadaki tecrübeleri de hususi teşekkül ve teşebbüslere umumi menfaatin hüsnü cereyanıyla kabili telif serbestiler verilmesinin daha faydalı olduğunu göstermektedir. Çünkü, nihayet devlet, fertlerden müteşekkildir..."⁸ diyerek devletçiliğin sınırı çizilmiştir.

Y. Kadri (Karaosmanoğlu) bir yazısında, "Devletin ancak, ekonomik gelişmeye engel olan unsurları kaldırması, gerektiğinde teşvik edici olmasını ve uygulama sırasında doğan ihtiyaçlara göre kanunlar çıkarması

* Hâkimiyet-i Milliye'nin kısaltılmışı (Yazının bundan sonraki kısmında kullanılmıştır).

6 Ağaoğlu Ahmet, "Devlet ve Fert", HM, 30.5.1926.

7 HM, 29.9.1929.

8 Zeki Mesut "İki Sistem", HM, 14.5.1930.

gerektiğini yazmıştır ⁹.

"Herşeyi hükümetten, devletin bütçesinden beklemek gayr-i tabiidir ¹⁰".

HM'de başyazılarda her zaman belirtildiği gibi, "devletçilik esas olarak, ferdin yapamadığını yapmağa devletin girişmesi olarak tanımlanmaktadır. Burada iktisat dışında iç ve dış siyasette de devlet korumacılığında söz edilerek kapsam genişletilmiştir ¹¹".

Yukarıdaki parçalardan anladığımızı göre, dönemin ekonomi politikası, o anın şartlarına göre biçim kazanan, doktrinsel olmaktan çok ülkenin ekonomik sıkıntı çeken bölge ve nüfusları lehine denge sağlamayı amaçlayan sosyal adaletçi, pragmatik bir korumacılık anlayışıdır. Sovyet Rusya ile ilişkilerin en iyi olduğu önemde dahi sosyalizm: Sovyet Rusya için uygun olan bir yönetim biçimi olarak övülmüş ve emperyalizme, özellikle de o dönemde İngiltere'nin sömürgeci ekonomi anlayışına karşı bir kalle olarak görülmüştür. Bu dönemde, HM'de, sosyalizme en hoşgörülü bakan başyazıda dahi, bu yönetim biçiminin Türkiye'de uygulanması konusunda: "Her ilaç her bünyede aynı tesiri yapmaz" ¹² gibi olumsuz ifadelerle rastlamaktayız.

HM'de Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının hiçbir ülkeyi örnek almayacağı, özellikle de demokrasiyle yönetilmeyen ülkelerin politikalarına değer verilmeyeceği ¹³, Türkiye'deki devletçiliğin sosyalist teorilerden alınarak uygulanan bir sistem olmadığı, Türkiye'ye özgü olduğu sık sık vurgulanmıştır.

Ş. Süreyya Aydemir'e göre: İktisadi bunalım bütün halkları kurtuluş mücadelesine sevk etmiştir, Türk İnkılabı da bu genel hareketin bir çüzüdüdür. Bu fikre katılmayan Ağaoğlu Ahmet ise bu görüşü pek dar ve sınırlı bulmuştur. Ağaoğlu'na göre, ekonomi, Türk İnkılabının yalnızca bir cephesidir. Yenileşme döneminde dünya ile ilişkisi kesik olan Türkiye'nin

9 Y.Kadri "Acı Bir Hakikat" 25. 3. 1930

10 Mahmud, "Bir Lüzum", HM, 26 Ekim 1926.

11 "CHF'nin Prensipleri", HM, 18 Ekim 1932.

12 "Cereyanlar", HM, 9.10.1920.

13 Falih Rifki, "Amerikan Tecrübesi", HM, 8.3.1934.

saltanat, hilafet, Cumhuriyetin kuruluşu, din, aile ve hukuk alanındaki değişimlerinin yalnızca iktisadî sebeplerle açıklanamayacağını savunmuştur.

Türkiye'deki değişim, temelinde ekonomik yapı değişikliği amacı taşımayan ve tek başına hiçbir sosyal sınıfın temsil etmediği bir harekettir. Türkiye'nin siyasi ve ideolojik yapı değişiminde ekonominin belki de tek işlevi, siyasal bağımsızlığın sağlanabilmesi için şart oluşunda yatmaktadır.

Halk Fırkası Programında, iktisadi faaliyetlerde devlete verilen görev ve yetkiler şunlardır ¹⁴:

* (Ferdî girişimler için) Normal çalışan ve tekniğe dayanan sermaye sahipleri himaye olunacaktır.

* Fırka, büyük ticaret, fabrika, büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin faaliyetlerine önem verir.

Gerek fert ve gerek devlet teşebbüsleri için konan şartlar da şunlardır:

* Sınıf kavgalarına ve lezatlara meydan bırakılmamak için sosyal düzen ve dayanışmayı sağlayacak ve birbirini bozmayacak şekilde menfaatlerde uyum sağlamak.

* Küçük büyük sanayinin himayesinde hammadde üreticilerinin menfaatlerini gözönünde bulundurmak.

* Dış ticaretin korunmasında ürünlerin tanıtımlarıyla yakından ilgilenmek.

* İthalat ve ihracat işlerinde ödeme dengesini sağlamak.

* Mesai ile sermayeyi denkleştirmek.

Devlet teşebbüsleri için ise şunlar planlanmıştır:

* Ferdî mesai ve faaliyet esas tutulmakla beraber mümkün olan en kısa zamanda ülkeyi refaha kavuşturmak için özellikle ekonomi alanında

14. "Tesbit", HM, 15.12.1932.

fiilen ilgilenmek.

* Program ne ferdi ne de liberalizmi tanıyan komünist fırka programı değildir. Devlet, milleti az zamanda refaha götürecektir bütün teşebbüslere doğrudan girdiği gibi ne kadar iktisadi girişim varsa hepsini yukarıdaki esaslara uygunlaştırmak için sürekli olarak bir düzenleyici ve denetleyici konumunda bulunur.

HM'de, genişleyen ticaret çapına göre, para dengelerinin korunması, gümrük tarifelerinin düzenlenmesi, ürünlerin uzak ülkelere satılabilmesi için devletin düzenleyici rolünden söz edilmektedir. Burada devlet, ticaret işlerini tamamiyle üzerine almamakla beraber, ticarete yol gösterici olarak "devlet" ön plandadır¹⁵.

Vergi Politikası

Cumhuriyetin bu ilk yıllarında halkın belki de en büyük şikayeti vergiler konusundaydı. Bu konuda İstanbul Basını da hükümet aleyhine çok sert propaganda yapmaktaydı. Falih Rıfki bir yazısında, İstanbul basınının vergiler aleyhindeki yayınının bölücülük yarattığından söz ettikten sonra, şöyle yazmıştır¹⁶:

"...Muzaffer olmuş ordusunu bile yeni baştan yapmağa ihtiyaç hissedecek kadar bütün müessesâtı alt üst olmuş, Edirne'den Ardahan'a kadar bütün vatanı karış karış mesken imar etmek mecburiyetinde bulunan ihya ve tamir edilmeyecek hiçbir köşesi olmayan bedbaht bir memleketin hükümetine, şikayet ettiğiniz yeni vergilerle beraber verdiğiniz paranın miktarı nedir? Medeni alemde büyük bir ticaret müessesesinin bütçesi kadar bir şey..."

1925 yılında çok önemli bir adım olarak aşar vergisi kaldırılmıştı ancak daha sonra başka vergiler konmuştur. Örneğin 1 Aralık 1931 tarihinden itibaren "İktisadi Buhran Vergisi Kanunu" uygulanmaya başlamıştır.

Çalışma hayatı, mesleki konular ve genel olarak ekonominin gelişmesindeki aksaklıklar ve bozukluklar, devlet teşkilatındaki bozukluklar ve insanlarda işlerine karşı olan sevgisizliğe bağlanmıştır¹⁷. HM'de, mesle-

15 "Ticaret İktisadiyatında Devlet", Mehmet Vehbi, HM, 28 Ağustos 1932.

16 "Unutulan Bir Nokta", HM, 18.6.1926.

17 "İnzibat", Falih Rıfki, HM, 21.9.1926.

ki yabancılaşmanın, büyük bir tehlike olarak görüldüğü gözlenmektedir. Bu dönemde hükümet politikası bu konuya özel önem vermiştir. Birlik ve beraberlik, vatanseverlik duyguları daima ön plana çıkartılıp kişisel çıkarlar ve bunlara bağlı düzensizlik ve yolsulukların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

HM'de, vergilerin kamuoyu tarafından yüksek bulunması üzerine tepkileri azaltmak için sık sık vergi toplama işleminin zorunluluğu hakkında bilgi verilmiştir. Burada da sürekli olarak devlet ve millet bütçesi özdeşleştirilmiş, artık halktan alınan herşeyin halka geri döneceği teması işlenmiştir. Örneğin, Zeki Mesut bir yazısında şöyle demiştir. "...Bugünkü hazne, sultanlık hükümetinin haznesi değildir. İnkılabı yapan ve her türlü manialara karşı yükselmek isteyen bir milletin haznesidir."

Tasarruf Politikası

Bu yıllar kemer sıkma politikasının uygulandığı yıllardır. Ticari dengeyi sağlanması için ithalat ve ihracat arasındaki farkın kapatılması ve üretimin artırılması kararı alınmıştır.

HM'de devamlı olarak halkı yerli malı kullanılmaya ve tasarrufa teşvik edici yazılar yayımlanmıştır. 1929 yılında, "Millî Tasarruf ve İktisat Cemiyeti" kurulmuştur. Bu kuruluşun amaçları, Hakimiyet-i Milliye'de şu şekilde yayınlanmıştır¹⁸.

- a- Halkı israfla mücadeleyle, hesaphı, tutumlu yaamağa ve tasarrufa alıştırmak,
- b- Yerli mallarımızı tanıtmak, sevdirmek, kullandırmak,
- c- Yerli malarımızın miktarını yükseltmeye, metanet (dayanıklılık) ve zerafet itibariyle hariçteki mümasil (benzeri) mallar derecesine getirmeğe ve fiatlarını ucuzlatmaya çalışmak,
- d- Yerli malların sürümünü artırmak.

Cemiyet, bu amaçlara ulaşabilmek için üyeler bulacak, konferanslar verecek, yerli malların üretim ve tüketimini teşvik edecek, sergiler ve bü-

18 "Sözden İse", Mahmut, HM, 22.12.29.

yük satış mağazalarının açılması için talep yaratacaktır.

Örneğin, Milli İktisat Cemiyeti'nin tasarruf anonsu ¹⁹:

"Vatandaş! Bugünü değil yarını düşün. Onun için ayağını yorganına göre uzat! Hesaplı yaşa! Az da olsa para biriktir!"

Bu bildiri o dönemde, caddelerde, kalabalık yerlerde afiş olarak da sergilenmiştir.

Tasarrufa teşvik konusunda kamuoyu yaratmak için önce eğitim düzeyi yüksek kesimden başlanmıştır. Hukuk Fakültesi'nde bir toplantı yapılmış ve üniversiteli gençlerden yerli malı kullanacaklarına dair söz alınmıştır ²⁰.

Kültür politikasının Batıya doğru yönelmesi, halkta Osmanlı döneminden başlayarak Batı ürünlerine olan eğilimi artırmıştır. Bunun tasarruf ve yerli malı eğilimine zararı dokunmaması için de gazetede sık sık uyarılara rastlıyoruz. Örneğin, "Batılılaşmak müsrif olmak değildir!" ²¹.

Tasarruf ve yerli malı kullanımını teşvik için o dönemde radyo konferansları verildiği de anlaşılmaktadır. HM'de, Ziraat Vekili Muhlis Beyin 16.12.1933 tarihinde bir konferans verdiğini ve iki gün sonra aynı konuda bir konferans daha düzenleneceğini öğreniyoruz ²².

Bu dönemde tasarrufu teşvik için banka ve kumbara reklamlarının gazetede büyük yer kapladığı da görülmektedir ²³.

Ağaoğlu Ahmet, 5 Haziran 1926 tarihli bir yazısında, bütün temellerin değiştiği, bir memleketin yeni baştan kurulduğu bu dönemde, halkın servetini ve çalışma gücünü çok iyi kullanması gerektiğinden söz etmektedir. Ağaoğlu, Batı'yı örnek alırken ciddiyet ve nefse hakimiyetin elden bırakılmaması gerektiğini hatırlatarak, Batı'da halkın kişisel tasarrufuyla

19 HM, 25.9.1930.

20 "Hukuk Fakültesi'nde Gençliğin İctimar", HM, 20.12.1926.

21 "Fena Bir Yol", Ağaoğlu Ahmed, HM, 5.6.1926.

22 HM, 18.12.1933.

23 Örn. bak. HM, 1933 Aralık ayı, reklam sayfaları.

oluşan servetten söz ederek tasarruf politikasını pekiştirmeye çalışmıştır²⁴.

1926 yılına kadar açık veren bütçe, tasarruf politikasının da etkisiyle dengelenebilmiştir²⁵. Bu oran her yıl biraz daha dengelenmiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde milliyetçilik ilkesini bir bütün olarak hemen her alanda görmekteyiz. İktisata da milliyetçi bir politika izlenmiştir. Avrupa'nın sanayi gelişimiyle Türkiye'deki el tezgahları tamamen kapanmaya yüz tutmuştur. Avrupa'nın tekniği alınmamış yalnızca taklit edilmeye çalışılmıştır. Gümrük kapılarının açık olması yerli üretimin, ithal edilen mallarla rekabetini zorlaştırmıştır. Falih Rıfkı, bu durumu şöyle anlatmıştır: "Avrupa Galata'dan Beyoğlu'na kadar muazzam bir çarşı kurdu; gümrüğü boğazından yakaladı. Ya yapamaz ya da yaptığımızı beğenmez olduk"²⁶.

Türkiye'deki tezgahların yeniden çalıştırılması için yerli malı alınması zorunluluğu hakkında aydınlatıcı yazılar yoğun olarak çıkmıştır. Böylece halkı yerli malı almaya teşvik unsuru olarak, bu davranışın sebebi ve yararı konusunda halkın bilgilendirilmesi sağlanmıştır.

Ekonomik sorunların çözülebilmesi, üretimin artırılıp ithalatın azaltılabilmesi için "radikal çarelerin aranması ve bunların şiddetle takip edilmesi", o günkü duruma göre, yan önlemlerle sorunların üstesinden gelinemeyeceği savunulmuştur²⁷. Bu konuda da bütün vatandaşların yardımı istenmiştir.

1930 yılı hükümet harcamalarında da önemli ölçüde kısıntı yapıldığı yıldır. Bu yıl içinde bakanlıkların bütçelerinde bir buçuk milyon TL. kısıntı yapılmıştır. Milletvekili maaşları üçyüz elli liraya düşürülmüş ve benzeri bazı kısıntılarla birlikte toplam kırk milyon liralık tasarruf edilmiştir.

24 "Fena Bir Yol", HM.

25 (Meclisin Açılış Nutku'ndan), HM, 1.11.1926.

26 "Türk Malı", HM, 25.12.1929.

27 HM, 12.12.1929.

Başvekil İsmet Paşa, "tasarruf" dendiği zaman bunun çok az para harçarak çok biriktirilmesi anlamında değil daha geniş olarak tasarlanmış, sağlık gibi, akıl gibi bütün manevi varlığı da kapsayan her türlü varlığın zamanında ve yerinde kullanılması olarak tanımlamıştır ²⁸.

Bağımsızlığını elde etmiş ve gelişmekte yolunda olan ülkelerde, ihtiyaç duyulan teknoloji ithal edildiği takdirde dışa bağımlılıktan tam olarak kurtulmak mümkün olamayacaktır. HM'de bu konuya şöyle dikkat çekilmiştir:

"Japonlar Garplılaşacakları zaman İngiltere'den dokuma malzemesi getirdiler, biz hazır esvap getirdik ²⁹."

Ziraat Vekilinin radyodan verdiği bir konferansta, tasarruf halkın para biriktirmesi değil; biriken paranın bankalar, şirketler ve kooperatiflere aktararak işletilmesi olarak tanımlanmıştır ³⁰. Maarif Vekili de, yine bir radyo konferansında ³¹ yatırım yapılabilecek yerleri saydıktan sonra, herkesin üyesi olduğu en büyük kooperatifin, yeni devlet olduğunu söyleyerek, halka Ergani Demiryolu'na yatırım yapmalarını tavsiye etmiştir.

Başvekil İsmet Paşa da, bundan yaklaşık bir yıl önce Ergani Demiryolundan söz ederek, iç borçlanmanın ulusal kalkınmadaki önemine değinmiştir ³²:

"Dahili istikraz (borçlanma) sistemi milli kalkınmanın en emin vasıtasıdır. Bu siyaset vatandaşın devlete itimatına, milli paranın kıymetine güvenmesine, memleketin imanı ve inkişafını (gelişme) bir borç bilmesine ve bütün bu yollarda kendi şahsının ve ailesinin menfaatini emniyette bilmesine bağlıdır."

İç borçlanma konusunun bile vatanseverliği ve ortak amaç ve doğrultuda kaynaşmayı arttıracak bir faktör olarak kullanılması ilgi çekmektedir.

28 "Tasarrufun Manası", HM, 19.12.1932.

29 HM, 30.7.1930.

30 HM, 16.12.1933.

31 "Maarif Vekilinin Radyoda Konferansı", HM, 15.12.1933.

32 "Memleketi İmar Edecek Sermaye", HM, 19.12.1932.

Yeni bir anlayış ve davranış şeklinin yerleştirilmesi için pek çok propaganda yöntemi kullanılmıştır. HM'de bütçelerinde tasarruf yapabilmeleri için hedef kitle olarak ev kadınlarına da seslenilmiştir ³³.

Bu dönem ekonomik buhran yüzünden pek çok ülkede halkın yerli malı almaya teşvik edildiği ve gümrük duvarlarının kapandığı dönemdir. İngiltere'de "Buy British" sloganı yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Falih Rıfki, bunun yalnız vatanseverlikten kaynaklanmadığını, Avrupa'nın Doğu'dan mal almak istememesinin de bunda etkisi olduğunu savunmuştur. Avrupa'da tarım ülkeleri ve sanayileşmiş ülkeler birbirlerine mal alıp satmakta sakınca görmemişlerdir ³⁴.

4 Ocak 1930 tarihli HM'de, dışarıya yılda onbeş milyon TL. tutarında pamuk satıldığı, ancak işlenmiş olarak almışbeş milyon liralık pamuklu eşyanın ithal edildiğini bildirilmiştir ³⁵.

HM Gazetesinde, ülkede yaşanan ekonomik sıkıntıların derecesi halktan saklanmamıştır. Yakup Kadri, halkın gözünden kaçan bazı kötü durumların bile özellikle duyurulduğunu belirtmiştir ³⁶. Alınacak önlemlere halkın bizzat katılabilmesi ve motivasyon yaratması açısından ekonominin durumu hakkında günü gününe bilgi verilmiştir.

Dış pazarlara satılamayan ve ihtiyaç fazlası üretimi olan üzüm incir ve fındığın tüketilmesi için iç talep oluşturulmaya çalışılmıştır. Evde çay, kahve, şeker ikramı yerine bunların tüketilmesi öğütlenmiştir ³⁷. Bu tüketimi yaygınlaştırmak için hazırlanan resimli ilanlar gazetelerde yayınlandığı gibi, aynı duyuru sokak afişleriyle de yapılmıştır.

HM'de, bu kararın doğruluğu pekiştirilmeye çalışılırken "dışarıdan borç almayalım" sloganı tekrarlanmıştır. Gazete sık aralıklarla tasarruf fikrini işlemeye devam etmiş ve tasarruf politikasını başarıyla uygulayan -Japonya gibi- ülkelerden, örnekler vererek uygulanan politikanın, çoğunluğun uyguladığı bir tutum biçimi olduğu anlatılmaya çalışılarak halkın bu yeni davranışı daha kolay kabullenmesine çalışılmıştır.

33 Zeki Mesut, "Aile Ekonomisi", HM, 29.12.1929.

34 Falih Rıfki, HM, 20 Eylül 1932.

35 Mahmut, "Bir Hesap", HM, 4.1.1930.

36 "Başka Amiller", HM, 1.3.1930.

37 Falih Rıfki, HM, 25.10.1932.

Hükümet yerli malı tüketimini özendirmek için kamuoyu yaratmaya çalışırken resmi önlemler de alınmıştır. 17 Kasım 1931 tarihli Hakimi-yet-i Milliye'de ithal mallarla ilgili kota haberi yer almıştır. Fabrikaların kullandığı hammaddeler hariç pek çok ürüne kısıtlama getirileceği belirtilmiştir³⁸. 18 Kasımdan itibaren de gazetede ithali yasaklanan maddelerin listeleri yayınlanmaya başlamıştır. Bu önleme başvurulmadan yaklaşık iki yıl önce, Hâkimiyet-i Milliye'de bu tür bir önlemin zorunluluğundan söz eden yazılar çıkmaya başlamıştır³⁹.

Bu dönemde, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin çeşitli şehirlerdeki şubeleri, yerli mallardan yapılan eşyalara özel indirimler yapılması için çalışmalar yapmışlar ve indirime tabi olan mal ve hizmetlerin de listeleri HM'den devamlı ilan edilmiştir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, bütün Türkiye'de propaganda tekniklerini kullanarak çalışmıştır. CHF'nin iktisat politikasının bütün halka yayılmasına yardım etmiştir. Bu hareket başarılı olmuş ve bankalardaki tasarruf hesapları kırk milyon TL'ye ulaşmıştır.

Falih Rıfki, Çankaya adlı eserinde, o dönemde Meslis'te "Üç beyaz" parolasının yaygın olduğunu, bunun da, ekmeği kendi unumuzdan, şekeri kendi pancarımızdan, bezi kendi pamuğumuzdan yapmak anlamına geldiğini anlatmaktadır⁴⁰. O dönemde bunun bile bir hayal olduğu düşünülürse "yerli malı" politikasının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin ithalat ve ihracat dengesizliği problemi yalnızca genel ekonomik krizden kaynaklanmıyordu. Un, şeker ithalatı Osmanlı döneminde başlamıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye bu krizden dolayı olarak etkileniyordu. Bu da Türkiye'nin sanayileşme sürecini kaçırmış olmasından kaynaklanıyordu. O dönemde, gündelik işçi olan 5.350.000 kişiden 4.370.000'i tarım alanında faaliyet göstermekteydi. Bütün ülkede tarım makinesi sayısı ise yalnızca 15.711 idi⁴¹. Türkiye'nin ekonomik bunalımdan asıl etkilenmesi sanayileşmiş ülkelerin dış alımlarını azaltmasıyla ihracat pazarının küçülmesinden kaynaklanmıştır.

38 Aynı, "Esaslı Bir Tedbir", HM, 17.17.11.1931.

39 Örn. Bak. HM, Mahmut, 4.12.1929.

40 Falih Rıfki Atay, Çankaya, II. cilt. Dünya yay., İstanbul 1958, s. 453.

41 Devlet İstatistik Enstitüsü Raporu.

Silahlı mücadeleden zaferle çıkan Türkiye'nin ekonomik koşullar karşısında yenik düşmesini bekleyen Batı'nın, mali konularda Türkiye'nin isteklerine uyar görünmesi, HM'de, Türk ekonomisinin Sovyetler'e değil Batı'ya bağımlı olmasının istendiği şeklinde yorumlanmıştır ⁴².

Hâkimiyet-i Milliye ve Liberalizm

HM'de genel bir eğilim olarak Liberalizme karşı bir politika izlenmiştir. HM'de, liberalizm ile demokrasinin de bağdaştırılmadığını görmekteyiz. Liberalizm, bu dönemde, düzensizliğe, başıboşluğa varan bir sistem olarak değerlendirilmiştir. Liberalizmde hukukun üstünlüğünden söz edilmese HM'de, liberalizmin anarşizmle eş tutulduğu bile iddia edilebilirdi. Aşağıdaki yazıda liberalizmden şöyle söz edilmiştir ⁴³:

"... Burâda fert her nevi camia bağlarından, aile ve taallukâtın (akrabalar) efkâr-ı umumiyenin (kamuoyu) ve devletin vesayetinde kendini kurtarmaya bakar, yalnız nefsinin, şahsi menfaat ve saadeti düşünür... Demokraside fertler, liberalizmde olduğu gibi devlete karşı lakayt değildirler. Devletin işlerini kendi işleri gibi hissederler... Demokraside vatandaşların arasında ayrılık gayriyat yoktur. Hepsinin maksadı, gayesi birdir. Bu maksat ve gaye milletin müşterek iradesini oluşturur... İkinin ortak noktası, "devlet hayatında yalnız hukukun hakim olması talebinde liberaller demokratlarla birleşirler. Bunların haricinde her iki istikamet tezata kadar varabilir.

Türkiye'de devletçiliğin Batı'dan farklı olması HM'de, bizde sınıf kavgası, sermaye ve iş çekişmeleri olmamasına bağlanmıştır. Onların devletçiliği tek sınıfa bizimki ise geniş anlamda bütün vatandaşlara dayanmaktadır ⁴⁴. Devlet, fertlerin zararına olabilecek bazı gelişmeleri kontrol edebilmelidir.

HM'ye göre, bir toplumda bağımsızlık mücadelesinin yapılabilmesi için sosyal sınıflar arası mücadelenin olmaması gereklidir. Devleti zayıf düşüreceğine inanılan bu kavgaların önüne geçilmesi ve sınıflar arasında "millî nizam ve ahenk" kurulabilmesi için devletin sınıflaşmaktan kurtu-

42 "Sovyet Dostluğu", HM, 25.7.1929.

43 Hasan Cemil, "Siyasi Fırkalar", HM, 3.9.1930.

44 Z. Mesut, "Bizim Devletçiliğimiz", 8.7.1932.

olarak "millileşmesi"nin şart olduğu belirtilmiştir.

Devletçiliğin Sonuçları

Dünya ekonomilerinde yaşanan krizin yanısıra Türkiye'de o döneme kadar uygulanan ekonomi politikasından istenen sonuçların alınmaması, öte yandan da Serbest Fırkanın liberalizm alternatifini ortaya atması, Halk Fırkasının izlediği ekonomi politikasının daha keskin bir devletçiliğe yönelmesine sebep olmuştur. Ekonomideki başarılı sonuçlar da bu dönemden itibaren alınmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin yaşadığı değişim döneminin daha kolay oturabilmesi için, ülke yararını düşünen, fedakar, çalışkan ve iyi ahlaklı özellikler taşıyan sınıfsız bir kitle toplumu, o dönem yönetiminin ideallerinden olmuştur. Ancak Türkiye'nin sınıfsız bir toplum olduğu tezi de gerçeğe fazla uygun değildir. İsmet Giriltli'nin de belirttiği gibi o dönemde, Türkiye'de sınıflar, derebeylik ilişkileri, ağalık şeyhlik, aile ayrıcalıkları vardı. Devletçilik ilkesi de bunları gidermek için, önce parti programına sonra da Anayasa'ya girmiştir ⁴⁵. Ancak sanayileşmiş ülkelerde görülen işçi sınıfı, burjuva sınıfı, sermaye sahipleri gibi sınıflar baz alınırsa bu perspektifte, sınıfsız olduğumuz kabul edilebilir.

1939 yılında, dünyadaki ekonomik durumu incelediğimizde, Türkiye'nin Sovyet Rusya ve Japonya'dan sonra, sanayideki üretim artışında dünyanın 3. ülkesi olduğu görülmektedir ⁴⁶. Kaldı ki Yeni Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan borçlu ve dışa bağımlı bir bütçe devraldığı, ülkenin, çağına göre ilkel kalan yöntemlerle çalışan bir tarım ülkesi olduğu, ulaşımdan fabrikalara kadar her türlü yatırımın yeni hükümetin bütçesinden yapıldığını ve o dönemde bütün dünyada yaşanan ekonomik krizin boyutlarının büyük olması nedeniyle bütün ithalat ve ihracat dengelerinin alt üst olduğu düşünülürse bu sonuçların başarılı sayılması gerektiği bir gerçektir. "Özellikle dış alımların azaltılmasıyla dış ticaret açığı ortadan kalkmıştır. Dış ticaret açığı 1923-28 yılları arasında her yıl açık verirken, 1930'lardan sonra esas olarak ithalattaki düşme sayesinde devamlı fazla vermiş ve bu devletçi uygulamaların egemen olduğu

45 İsmet Giriltli, Atatürk Araştırma Merkezi Der. Ayrı Basım, c. VII, Mart 1991, s. 188.

46 Suna Kili, Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli, 4. Baskı, İş Bank. Yay., Ankara, s. 123.

yıllarda en yüksek yıllık ortalamalara ulaşmıştır" ⁴⁷. Bu sonuca, hükümetin kitle iletişim araçlarını kullanarak açtığı, son derece başarılı yerli malı kampanyaları sonucunda ulaşılmıştır.

Écho de Paris Gazetesi, Türkiye'de ithalatın azalmasından övgüyle söz ettikten sonra şöyle yazmıştır: "Garp Avrupası artık hayale kapılmasın... Kendisine uzun zamanlar yarı müstemleke (sömürge) vazifesini görmüş olan Türkiye'yi tamamen kaybetmiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti, içinde bulunduğu zor şartlara rağmen, Osmanlı döneminden kalan borçlarını da ödemiştir. Mahmut Bey 3.12.1928 tarili HM'de bu konudan şöyle söz etmiştir: "Saltanatın, israf, sefahât ve saraylarına verilen parayı biz ödeyeceğiz..." Osmanlı döneminde düşülen hatalara düşmemek ve dış borçlarla siyasi tavizler vermek zorunda kalmak endişesi, yabancı ülkelerden kredi almak konusunda hükümette bir kararsızlık yaratmıştır. Bu yüzden bir dönem merkantilist politika uygulanmıştır.

Hükümetin bu politikası özellikle dış ülkeler tarafından eleştirilmiştir. Ancak Lozan görüşmeleri sonunda Lord Curson'un, İsmet Paşa'ya, Türkiye'nin zaferine fazla sevinemeyeceği ve önünde sonunda kredi talebi için Batı'ya yine muhtaç olunacağı yolundaki sözleri ve kredi verecek olan ülkelerin siyasal ayrıcalık talepleri de, ekonomik kriz yanında zorunlu olarak devletçi politikaları şart kılmıştır.

Osmanlı dönemindeki toprak düzeni, artık değerini olmayışı, ülkede sermaye sahipleri sınıfı ve buna bağlı olarak, işçi sınıfı olmayışı, ülkeyi bağlayacak kara ve demiryolu yokluğu, yabancı ülke ve şirketlerin ayrıcalıkları sözkonusu olduğu sürece devlet korumacılığı olmadan özel girişimciliğin gelişmesi hiç mümkün olmayabilirdi.

Türkiye'de devletçilik uygulamalarından en çok yararlanan kesim - ilginçtir ki- özel sektör olmuştur. Bu da Türk devletçiliğinin kendine özgülüğü konusunda fikir vermektedir. O dönemin devletçiliği, yalnızca iktisat alanında düşünülmemelidir. İçinde bulunulan şartlar, eğitim başta olmak üzere pek çok alanda merkezîyetçi politikaları zorunlu kılmıştır.

47 Boratav, a.g.e., s. 417.

Dönemin koşullarına göre bazen daha liberal bazen daha devletçi olunmuş ancak devletçiliğin etkisi az ya da çok her dönemde hissedilmiştir.

HM Gazetesi'nde Z. Mesut'un bir yazısında "eski imparatorlukların yönetim politikası" ⁴⁸na benzetilen bu anlayışın geçici olduğu ve mecbur kalındığı için sürdürüldüğü yazılmıştır. Günümüzde devletçilikle ve o dönemle ilgili diğer tartışmaların sürdüğü, bazı eksikliklerin kaynağı olarak bu günlerdeki politikalara yüklenildiği hatırlanacak olursa, Zeki Mesut'un yazısından yaptığımız bu hatırlatma, son derece anlamlı bir cevap olacaktır.

48 Zeki Mesut, "Maarif Siyaseti", HM, 27 Ekim 1920.